

MEDİNE PAZARI PERSPEKTİFİNDE MUHTESİB VE AGORANOMOS KARŞILAŞTIRMASI¹

Hakan Kalkavan*

Özet

Medine'ye hicret ile birlikte Müslümanların ticari faaliyetlerini İslam'ın kurallarına uygun olarak yapabilecekleri bir pazar ihtiyacı hissedilmişti. Medine pazarı olarak adlandırılacak bu pazar bizzat Hz. Peygamber'in vaz ettiği emir ve yasaklara göre oluşturulmuştur. Medine pazarının kendine özgü kuralları ve uygulamaları vardı. Çarşı ve pazarda yapılan ticari işlemlerin İslami kurallara ve ahlaka uygunluğunu denetleyen müessesenin adı hisbe olarak tanımlanmış, devlet tarafından görevlendirilen denetçiler ise muhtesib kelimesiyle adlandırılmıştır. Öte tarafta Grekçe bir kelime olan agoranamos pazar denetçisi anlamına gelmektedir. Agora şehrin merkezi, agoranomos da merkezinden sorumlu kişiydi. Roma döneminde agoranomos pazar denetçisi olarak pazar vergilerini ve cezaları toplamak, pazar asayişini sağlamak, suçluları kırbaçlamak, yolların temizliğini sağlamak, fiyatları kontrol etmek, yeterli gıdanın olup olmadığını gözetmek gibi mesuliyetleri vardı. Muhtesib ile Agoranomos pazar denetçisi olarak benzer birçok fonksiyona sahip olmakla birlikte, gerek kavramsal olarak farklı hususiyete sahip olmak gerekse de pratik uygulamalarda farklı kuralları uygulamak açısından farklılaşırlar.

Anahtar Kelimeler: *Muhtesib, Agoranomos, Medine Pazarı, İslam İktisat Düşüncesi, Pazar Ekonomisi*

Jel Sınıflandırması: *A10, B11, D40*

COMPARISON OF MUHTASİB AND AGORANOMOS IN THE PERSPECTIVE OF MEDINA MARKET

Abstract

After the emigration to Medina, there was a need for a market where Muslims could conduct their business in accordance with the rules of Islam. This market, which will be called Medina market, was formed according to the orders and prohibitions imposed by the Prophet himself. The Medina market had its own rules and practices. The institution that controls the compliance of the commercial transactions in the bazaar and market with the Islamic rules and ethics, which was termed as hisba and the auditors appointed by the state were named with the word muhtesib. On the other side agoranamos, a Greek word, means a market inspector. Agora was the center of the city and agoranomos was responsible person for the city center. In the Roman period, as a market inspector, agoranomos had the responsibility of collecting market taxes and penalties, ensuring market order, flogging criminals, ensuring cleanliness of roads, controlling prices and observing whether there is enough food. Although Muhtesib and Agoranomos have many similar functions as market inspectors, they differ conceptually in terms of both different characteristics and different rules in practical applications.

Key Words: *Muhtesib, Agoranomos, Medina Market, Islamic Economic Thought, Market Economy*

JEL Codes: *A10, B11, D40*

¹ Bu makale İBA Vakfı araştırma programı sürecinde hazırlanmıştır.

* Dr. Öğretim Görevlisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, hkalkavan@medipol.edu.tr

1. Giriş

Tarihsel süreç içerisinde şehirlerin kurulmasıyla birlikte şehir merkezlerinde ticari faaliyetlerin yapılması için pazarlar kurulmuştur. Kurulan pazarlar vasıtasıyla şehrin insanları iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirme ortamı bulur, alıcı ve satıcılar bu merkezlerde buluşarak alış-veriş yapma imkanına sahip olurdu.

Pazar kelimesi Türkçeye, “alıcı ve satıcıların ticaret için belirli bir alanda bulunduğu yer” anlamına gelen Farsça *bazar* kelimesinden geçmiştir. Pazar için Arapçada “mal sevk edilen yer” manasına gelen *suk* kelimesi, Grekçede ise Türkçede de kullanılan etimolojik olarak “toplanma yeri” anlamına gelen panayır kelimesi kullanılır. Özellikle paranın bulunmasıyla birlikte pazarlar daha da önem kazanmış ve şehirdeki iktisadi faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Ticari işlemlerin takas usulü yerine para kullanılarak yapılmaya başlanmasıyla beraber kent merkezlerinde pazar ekonomileri etkili hale gelmiştir (Kallek, 2007: 194). Pazar İslam şehrinde ticari faaliyetlerin ve haberleşmenin merkezi olmasının yanında yerleşim bölgelerinden uzakta, mahremiyet alanı dışında tutulmuştur (Kallek, 2007: 198).

Medine’ye hicret ile birlikte Müslümanların ticari faaliyetlerini İslam’ın kurallarına uygun olarak yapabilecekleri bir pazar ihtiyacı hissedilmişti. Medine pazarı olarak adlandırılacak bu pazar bizzat Hz. Peygamber’in vaz ettiği emir ve yasaklara göre oluşturulmuştur. Medine pazarının kendine özgü kuralları ve uygulamaları vardı. Çarşı ve pazarda yapılan ticari işlemlerin İslami kurallara ve ahlaka uygunluğunu denetleyen müessesenin adı *hisbe* olarak tanımlanmış, devlet tarafından görevlendirilen denetçiler ise *muhtesib* kelimesiyle adlandırılmıştır. *Hisbe*’nin ilk tatbikatçısı, *muhtesibi* olarak Hz. Peygamber kabul edilmektedir (Kallek, 2015: 132-133).

Grekçe bir kelime olan *agoranomos* pazar denetçisi anlamına gelmektedir. Agora şehrin merkezi, *agoranomos* da merkezinden sorumlu kişiydi. Roma döneminde *agoranomos* pazar denetçisi olarak pazar vergilerini ve cezaları toplamak, pazar asayişini sağlamak, suçluları kırbaçlamak, yolların temizliğini sağlamak, fiyatları kontrol etmek, yeterli gıdanın olup olmadığını gözetmek gibi mesuliyetleri vardı. *Muhtesib* ile *agoranomos* pazar denetçisi olarak benzer birçok fonksiyona sahip olmakla birlikte, gerek ontolojik olarak farklı hususiyete sahip olmak gerek de pratik uygulamalarda farklı kuralları uygulamak açısından farklılaşır. Bu çalışmada ilkin Medine pazarının kuruluşu, sonrasında Medine pazarının kuralları ve uygulamaları belirlendikten sonra *muhtesib* ve *agoranomos* kavramlarının içeriği ve uygulama alanları tespit edilecek, son olarak da bu iki kavramın benzer ve farklı yönleri araştırılacaktır.

2. Medine Pazarının Kuruluşu

Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettikten hemen sonra Müslümanların ilk mabedi olan Mescid-i Nebevi’yi inşa ettirdi. Mescit sadece ibadet edilen bir yer değildi, aynı zamanda Müslümanların sosyal ve siyasi hayatının merkezinde, toplumsal buluşma yeri ve devletin idari merkeziydi (Hamidullah, 2011: 158).

Nasıl ki yeni kurulan İslam devletinin dini, sosyal ve siyasi yapısının merkezi olarak Mescit binası inşa edildiyse, devlet ve toplumun önemli bir yapısı olan iktisadi hayatın da inşa edilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde ticari faaliyetlerin yapıldığı mevcut bulunan pazarlar vardı. Bu pazarlarda Yahudiler veya müşrikler hakim durumdaydılar. Bu pazarlarda yapılan faaliyetler İslam öncesi anlayışa göre yapılmaktaydı. İslam tüm konularda olduğu gibi ticari meselelerde de bazı yasaklar getirmekte ve bazı yeni standart uygulamalar oluşturmaktadır. Bununla beraber yeni bir devletin inşası yeni bir iktisadi sistemin kurulmasıyla, bu da ancak Müslümanların hakim olacağı ve İslam’ın kurallarının etkin olacağı bir piyasa kurulmasıyla mümkündü. Bu gerekçeler doğrultusunda bizzat Hz. Peygamber’in emriyle sonrasında “Medine Pazarı” olarak adlandırılacak olan bir pazar kurulmuştur (Kallek, 1992: 30-31).

Hız. Peygamber, Nebit pazarına giderek “*Bu asla sizin pazarınız olamaz*” dedi. Sonra başka bir pazara gitti yine “*Bu asla sizin pazarınız olamaz*” dedi. Sonra (Medine pazarı olarak adlandırılacak olan) bu pazara döndü, etrafını dolaştı ve “*Sizin pazarınız budur: bu pazar daraltılmayacak ve burada vergi alınmayacaktır*” dedi. (İbn Mace, “Ticaret”, 40).

Bu pazar yeri seçilmeden önce Hız. Peygamber Baki ez-Zubeyr bölgesinde bir çadır kurmuştu. Yahudilerin lideri Kab b. El-Eşref geldi ve çadırın iplerini kesti. Bunun üzerine Hız. Peygamber “*Gerçekten ben bunu, onu daha da delirtecek bir yere nakledeceğim.*” dedi ve sonrasında pazarı Medine pazarı olacak yere taşıyarak şu emri verdi: “*İşte bu sizin pazarınızdır, burada devamlı sabit koşeler, yerler edinmeyin, burada hiçbir vergi de alınmayacaktır.*” (Semhudi, “Vefaul-Vefa”, I/540). Hız. Peygamber’in gelişinden kısa bir süre sonra pazarın kurulması büyük önem taşımaktadır. Kab b. El-Eşref’in Müslümanların kuracakları pazarı Ben-i Kaynuka’nın mevcut pazarına rakip görerek çadırın iplerini kesmesi aslında Medine’deki Müslümanlar ile Yahudilerin ekonomik sahadaki mücadelesinin bir yansımasıdır (Kister, 1965: 276).

Pazar yerinin stratejik önemini düşünürsek; Hız. Peygamberin uygun gördüğü bu pazar açık meydanlık bir yer idi, pazar yerinin herhangi bir yerinden her yer görülebilirdi. Ayrıca yeni kurulan bu pazarın konumu Medine’nin merkezinde, Mescidi Nebevi’nin yakınında, şehrin giriş ve çıkış yollarının üzerindeydi. Yeni kurulan İslam devletinin Medine pazarı da stratejik olarak önemli bir konuma sahipti. Zira alışlagelmiş diğer pazarların yerine geçmesi için yeni tesis edilen bu pazarın bazı avantajlara sahip olması gerekiyordu. Stratejik konum olarak ulaşılabilirliğe sahip olmanın yanında Hız. Peygamberin pazarın kurulmasıyla birlikte söylediği “*Burada hiçbir vergi alınmayacaktır.*” uygulaması bu pazarı diğer pazarlar karşısında oldukça avantajlı bir konuma getirmiş ve çoğunluk itibarıyla bir çeşit pazar vergisi alınan diğer pazarlara karşı rekabet açısından görece üstünlük elde etmiştir. Verginin olmamasından dolayı fiyatlar da düşecek, böylelikle halk pazara daha çok ilgi gösterecekti (Kallek, 1992: 34-35).

3. Medine Pazarının Kuralları ve Uygulamaları

Bütün iktisadi faaliyetlerde faizden uzak durmanın yanında İslam’a göre uygun olmayan tüm ürünlerin ticaretinin yapılmaması da İslam’ın izin verdiği ticaretin ölçülerini oluşturmaktadır. Faizin Arapça karşılığı riba olarak kullanılır. İslam faiz üzerinden yapılan kazancı yasaklarken, bunun yerine ticaret üzerinden kazanılan karı uygun görmüştür. İslam iktisat düşüncesinde faiz yasak olduğu gibi İslam şeriatına göre yasak olan alkollü ürünler, domuz, fuhşiyat ve kumar oyunları gibi işlerin de yapılması yasaktır (Bakara 2/173, 219, 275; Mâide 5/90; Nisâ 4/16).

Klasik iktisat teorilerinde faiz için yapılan genel tanım paranın kullanım değeri olduğudur. Ama İslam’a göre faiz yasaktır, ancak ticaret yapmak helaldir. İslam, pazar ekonomisine izin verir. Hız. Peygamber tabii şartlarda işleyen piyasaya yapılacak müdahalelere izin vermemiş ve sahabeden bazılarının fiyatların artmasından ötürü narh koyması yönündeki müracaatlarını kabul etmemiştir. Bununla birlikte piyasaya hakim bazı güçlerin piyasa düzenine suni müdahalelerde bulunmasını ve İslam’a göre uygun olmayan alışverişleri engellemek için devletin müdahalesi gerekebilir. Bir pazarın düzgün bir şekilde işleyebilmesi ancak o pazara suni müdahalelerin engellenmesi suretiyle mümkün olabilmektedir. Piyasa denetimi, Medine pazarı örneğinde olduğu gibi başlangıcında Hız. Peygamber’in ilk *muhtesib* olarak bizzat görev yapması sonrasında ise teşkilatlı bir yapıya dönüşen “*Hisbe*” müessesisiyle sağlanmıştır (Kallek, 1992: 87,126).

i. Faiz yasağı

“*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, ‘Alışveriş de faiz gibidir’ demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.*” (Bakara 2/275).

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın (Bakara: 278). Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resul'üyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, ana paralarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.” (Bakara 2/278-279).

Ana paradan fazlasının caiz görülmediği kısım olan faiz bu ayetlerle yasaklanırken, ticaret ise helal kılınmıştır. Müşrikler tarafında alışveriş de faiz gibidir denilmesine faizin tanımı yapılmamakla birlikte, net bir şekilde alışverişin helal, faiz haram kılındığının bildirilmesi, o dönem itibarıyla faizin bilinen bir uygulama olduğunu göstermekte ve ticaretteki artışın faiz gibi olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca riba yasağı sadece kredi işlemlerine dayalı olarak sınırlandırılmamış, belirsizlik taşıyan (garar) tüm işlemleri de kapsayacak geniş biçimde değerlendirilmiştir (Kallek, 1992: 41; Tabakoğlu, 2013: 120-121).

ii. Narh

Hiz. Peygamber döneminde fiyatlar yükselmişti. Sahabeden bazıları dedi ki: “Ya Resulullah, fiyatlar arttı, bizim için narh koy”. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: “Şüphesiz fiyatları ayarlayan, rızık eksilten, çoğaltan, rızık veren Allah'tır. Ben Allah'a hiç kimsenin benden ne mal ne de kan konusunda isteyeceği bir hakkı olmadığı halde ulaşmak isterim.” buyurdu (Ebu Davud, “İcare”, 49).

Piyasa koşulları doğal seyrinde işlediği müddetçe fiyatlara herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerekir. Böylece seyrinde işleyen serbest bir piyasada fiyatlar arz-talep dengesine göre oluşur. Satıcının tüketiciyi istismar etmediği bir pazarda narh koymak fiyatların dengesini bir taraf lehine yahut aleyhine bozmaya sebep olup mağduriyet oluşmasına neden olacaktır (Kallek, 1992: 87; Tabakoğlu, 2013: 352).

Bu sebeple Hiz. Peygamberin “narhı koyanın Allah olduğu” sözünden pazardaki fiyatlara müdahalede bulunmadan tabii seyrine bırakmak gerektiğini anlamaktayız. Ancak doğal piyasa koşullarını bozan durumları bertaraf etmek için müdahalede bulunulabileceği ise farklı yorumlar olmakla birlikte gerek Hiz. Ömer zamanı yapılan uygulamalardan gerekse de alimlerin maslahata binaen verdiği fetvalardan anlaşılmaktadır (Bal, 2015: 106; Kallek, 1997: 166).

İbn Teymiye narhı zulüm ve adil olarak ikiye ayırarak; satıcıyı razı olmadığı fiyattan satmaya zorlamanın zulüm ve haram olduğunu, meşru olmayan bir kar durumunu ortadan kaldırmak için halkın menfaatini düşünerek satıcıları birbirine denk fiyattan satmaya zorlamanın ise meşru bir narh uygulaması olduğunu söylemektedir. (İbn Teymiyye, 2001: 37-38)

iii. Karaborsacılık

“Karaborsacı ne fena bir kuldür; fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca da sevinir.” (Beyhaki, “Şuabul İman”, 11215).

“(Stokçuluk etmeyip malını) satışa arz eden kimse rızıklandırılmış, ihtikar eden (karaborsacı) de lanetlenmiştir.” (İbn Mace, “Ticaret”, 6).

Bu hadislerden anlaşılacağı üzere karaborsacılık yapmak, halkın ihtiyacı olan maddeleri stoklayıp iç piyasadaki arz-talep dengesini bozarak fiyatları kendi lehine artırarak menfaat sağlamak Hiz. Peygamber tarafından uygun görülmemiştir (Tabakoğlu, 2005: 129).

Faizden elde edilen gelir nasıl haksız kazançsa karaborsacılıktan elde edilen aşırı gelir de aynı şekilde haksızdır ve İslam'a göre haramdır. Benzer şekilde tekel oluşturmak suretiyle karaborsacılığın sistemleştirilmesi de aynı hüküm içindedir (Ersin, 2018: 565). Bununla birlikte ihtikarı (karaborsacılığı) sadece yiyecek maddeleriyle sınırlandıran Ebu Hanife, Şeybani ve Şafii gibi alimler olduğu gibi, Malik bin Enes ve Ebu Yusuf gibi ihtikarı mutlak anlamda anlayan ve yokluğunda halkın sıkıntı çekeceği tüm maddeleri kapsayacak şekilde tanımlayan alimler de vardır (Kallek, 1992: 58).

iv. *Telakkir-rukban*

Abdullah ibn Ömer şöyle demiştir. “*Biz mal getiren binicileri (şehir içinde pazarın üst tarafında) karşılar ve onlardan yiyecek maddesi satın alırdık. Hz. Peygamber satın aldığıımız şeyleri pazara ininceye kadar satmamızı yasakladı.*” (Buhari, “Buyu”, 72).

Köylü veya üreticinin pazara gelmeden onun mallarını ucuza satın almak olan cahiliye dönemi uygulaması *Telakkir-rukban*, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. “*Celeb (mal getiren ticaret kafilesini) malı yolda karşılamayın; kim karşılar da ondan bir şey satın alırsa, (malın ilk) sahibi pazara geldiği vakit muhayyer olur.*” (Müslim, “Buyu”, 17). Bu hadisten de anlaşılacağı üzere şehir dışından mal getiren köylü veya tüccar, eğer böyle bir duruma maruz kaldıysa ve bu ticaretten mağdur olduğunu düşünüyorsa, kendisine yapılan ticaret akdinin iptal edilmesi hakkı verilmiştir. Böylelikle şehrin zenginlerinin dışarıdan gelen tüccar veya üreticilerin mallarını ucuza satın alıp sömürmeleri engellenmektedir. (Kallek, 1992: 63-64).

v. *Simsarlık*

“*Şehirli, bedevi namına satış yapmasın! Bırakın insanları Allah birbirlerinden rızıklandırsın!*” (Müslim, “Buyu”, 20). Malını bir an önce satmak isteyen köylü üreticiyi daha iyi bir fiyata zaman içinde satma vaadi veren şehirli simsar, komisyonculuk yapar ve böylelikle hem fiyatların artışına sebep olarak şehir halkının malları daha pahalı fiyattan almasına sebep olur hem de üreticiye muhtemel satacağı fiyattan daha düşük bedel ödeyeceği için de köylünün karının düşmesine sebep olur. Böylece simsar karını iki kesimin zararından elde eder. Simsarlık bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır, ancak köylü biri danışırna ona ücretsiz danışmanlık yapılmasını teşvik etmiştir. (Kallek, 1992: 68).

vi. *Kabzdan Önce Satış*

“*Yanında bulunmayan, sahip olmadığı bir malı satman helal değildir, teslim almadan önce satılan malın karı da helal değildir.*” (Ebu Davud, “Buyu”, 68). Hz. Peygamber bir malın teslim alınmadan satılmamasını emrediyor, böylelikle aracılık yaparak risksiz bir ticaret yapılmasını men ediyor (Kallek, 1992: 72). Ayrıca teslim edilmeden, reel olmayan ve üst üste yapılan satışlar fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Böylelikle fiyatların yükselmesine sebebiyet veren aracı bir rant sınıfının oluşmasına imkan vermektedir.

4. *Muhtesib*

Hisbe kelimesi Müslüman alimler tarafından iki anlamda kullanılmıştır. İlk manası, İslam devletinin dini fonksiyonlarından olan bir kurum olarak, emir bil-maruf ve nehiy anil-münker (iyiyi tavsiye etme ve kötülükten sakındırma) görevini ifa etme anlamında, ikinci manası ise spesifik olarak iktisadi anlamda kullanılmıştır. Çarşı ve pazarda yapılan ticari işlemlerin İslami kurallara ve ahlaki davranışlara uygunluğunu denetleyen müessesenin adı *hisbe* olarak tanımlanmış, devlet tarafından görevlendirilen denetçiler ise *muhtesib* kelimesiyle adlandırılmıştır (Buckley, 2000: 1; Ghazanfar, 2004: 241).

Kaynaklardan tespit edildiğine göre *hisbe* teşkilatı *amilus-suk*, yani pazar denetçisi ismiyle ilk olarak kullanılmış, Hz. Peygamber’in vazettiği iktisadi hükümleri uygulamak üzere pazarlarda görevlendirilen memurlar *amilus-suk* sıfatıyla anılmışlardır (Kallek, 1998: 134). Daha sonra ise Abbasi halifesi Ebu Cafer el Mansur dönemi ile birlikte *amilus-suk* yerine *muhtesib* kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Buckley, 2000: 7).

Çarşı ve pazardaki meslek erbaplarının görevlerini, ticari işlemlerini, ölçü ve tartılarını denetlemek *muhtesibin* başlıca görevleri olmakla birlikte pazardaki huzur ve güven ortamının devamlılığını sağlamak, ahlaki durumun dine uygunluğunu kontrol etmek de onun mesuliyeti içindeydi (Duri, 1991: 75).

Hız. Peygamber İslam'ın emir ve yasaklarını risaleti ile birlikte vaz etmiş ve iktisadi işlemlerde de belirli kurallar ve düzenlemeler getirmişti. Ticaret alım-satımlarının İslam'a göre uygun yapıp yapılmadığını bizzat kendisi pazara çıkarak kontrol ederdi. Bu sebeple *hisbenin* ilk tatbikatçısı, muhtesibi olarak Hız. Peygamber kabul edilmektedir (Kallek, 2015: 132-133).

Pazardaki malların kalitesinin denetlenmesi de muhtesibin görevleri arasındadır. Bu duruma emsal teşkil edecek hadise olarak; Hız. Peygamber çarşıya çıktığı bir gün bir buğday yığınının olduğu çuvala elini daldırdı ve altının ıslak olduğunu fark etti ve sebebini sordu. Satıcının yağmur ıslattı cevabına karşı “*Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi? Bizi aldatan, bizden değildir.*” dedi (Müslim, “el-İman”, 165). Hız. Peygamber satıcıya iki malı birbirinden ayırmasını emretmiştir (Kallek, 1997: 202).

Pazarda yapılan alışverişlerde ölçü ve tartının kullanılması görevini Hız. Peygamberin “*Bir şey sattığın zaman sen ölç, satın aldığın zaman da ölçtür*” (Buhari, “Buyu”, 51) emrinden alan *muhtesib*, aletlerin doğru tartıp tartmadığını denetlemesi görevini de “*Doğru terazilerle tartın*” (Şuarâ 26/182) ayetinden aldığı anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber pazarda kendi denetim yaptığı gibi başkalarını da pazarlarda denetim yapması için görevlendirdi. Medine çarşısında Hız. Ömer, Abdullah b. Said ve Semra binti Nuheykil-Esediyye'yi, Sad b. El-As'ı da fethedildikten sonra Mekke çarşısında muhtesip olarak görevlendirmiştir (Kallek, 1997: 182-183). Hisbe icra ettiği vazife olarak Hız. Peygamber zamanında başlamış olsa da kurum olarak teşkilatlanması Hız. Ömer devrine dayandırılmaktadır (Kallek, 1997: 177).

5. Agoranomos

Grekçe bir kelime olan *agoranomos* tarihsel süreç içerisinde farklı zamanlarda aynı anlama yahut aynı zamanda farklı anlamlara sahip olmakla birlikte, kelimenin temel manası pazar denetleyicisi anlamına gelmektedir. Antik Yunandan Roma'ya, fetihler sonrasında geçmiş olan bu sözcüğün anlamı zamanla değişim de geçirmiştir. Sonraki süreçte, Roma yönetiminin etkisi ile birlikte *agoranomos* kelimesinin kullanımı pazar denetçisinden latince kelime olan *aedile* şehir yöneticisi ile birlikte aynı anlamda da kullanılmaya başlanmıştır (Foster, 1970: 128-130).

Antik Yunanda ilk kez milattan önce 5. Yüzyılda şehir merkezlerinde pazar yeri kurulmaya başlandı. Agora şehrin merkezi, *agoranomos* da merkezinden sorumlu kişiydi. Roma döneminde *agoranomos* pazar denetçisi olarak pazar vergilerini ve cezaları toplamak, pazar asayişini sağlamak, suçluları kırbaçlamak, yolların temizliğini sağlamak, fiyatları kontrol etmek, yeterli gıdanın olup olmadığını gözetmek gibi mesuliyetleri vardı. Bu görevlerin yanı sıra kendine hazineden ayrılan özel bütçe ile harcamaları karşılamakta ve belediye seçimlerini organize etmekteydi (Foster, 1970: 131).

Bizans zamanında hem pazar denetçisi hem de şehir idarecisi manasında görevli olarak varolan *agoranomos*, Roma döneminin Mısır'ında pazar denetçisinden daha ziyade merkezi idarenin noter işlerini yapan memur olarak nitelendirilmiştir. Pazar denetçiliği yapan görevli ise *logistes* sözcüğü ile tanımlanmıştır (Foster, 1970: 134-135).

Antik Yunan ve Roma imparatorluğu zamanında dönemsel olarak farklı isimlendirme ve farklı görev tanımlarıyla yapılandırılmış olsa da *agoranomos*'un tüm bu dönemler zarfında ortak kabul edilen görevi öncelikli olarak pazarın düzgün işleyişini sağlamaktır. Bunun için yaptırım gücüne sahip olup devlet tarafından atanmış ya da şehir tarafından seçilmiştir. *Agoranomos*'un pek çok görevi vardı. Görevlerinden bazıları; ticari malların agoraya, yani şehrin merkezine dağıtımının ve teslimatının sürmesini sağlamak, bununla birlikte tapınaklara, çeşmelere ve devlet binalarına göz kulak olmak ve gerekli binaları tamir ettirmekti. Bunların haricinde pazarın asayişini sağlamak, sahtekarlıkları denetlemek başlıca görevlerindendi. *Agoranomos* ayrıca hukuki yaptırım gücüne de sahipti. Çarşıda pazarda yapılan alışverişlerde müşterilerin şikayetlerini dinler ve olayı araştırır, suçlu bulması halinde satıcıya ceza verirdi (Essid, 1995: 120).

6. Sonuç: Muhtesib ile Agoranomos'un Karşılaştırması

Medine pazarının kendine özgü kuralları ve uygulamaları vardı, pazarda yapılan iktisadi faaliyetlerin İslami kurallara ve ahlaka uygunluğunu denetleyen muhtesibin, temel görevi pazar asayişini sağlamak olan *agoranomos*'la kaynaklarını dini referanslardan alarak farklılaşan bir tarafı vardır. İslam iktisat düşüncesinde faiz yasak olduğu gibi İslam şeriatına göre yasak olan alkollü ürünler, domuz, fuhşiyat ve kumar oyunları gibi işlerin de yapılması yasaktır.

Muhtesib ile *agoranomos* arasında büyük oranda benzerlik görülse de *agoranomos* pazar içinde satıcıların dolandırıcılık, sahtekarlık gibi şeyler yapmalarını engellemek, pazarın asayişini temin etmek ve tapınaklara göz kulak olmak gibi vazifelere sahiptir (Buckley, 2000: 6). Muhtesibin görevleri bunların çoğunu kapsamakla birlikte bunların çok ötesinde İslam'ın emir ve yasaklarının pazar içinde uygulanmasını sağlamak gibi bir dini fonksiyonu da içermektedir. İslam alimlerine göre *hisbe* teşkilatı İslam'ın emirlerinin uygulanmasını sağlayan dini bir kurumdur. Muhtesibin de temel fonksiyonu iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır (Foster, 1970: 140).

Muhtesib de *agoranomos* gibi pazarın asayişini sağlamak, tüccarların sahtekarlık yapmamasını temin etmek gibi görevlere sahip olmakla birlikte, yapılan alışverişlerin İslami kural ve usullere uygunluğunu denetlemek, İslam'ın haram kabul ettiği domuz, içki, hayvan leşi gibi ürünlerin satışına engel olmak, faizli yapılan ticari işlemleri iptal etmek gibi sorumlulukları *agoranomos* ile farklı olan görev tanımlarındandır.

İdari fonksiyonları açısından *muhtesib* ve *agoranomos* Grek ve Roma dünyasında ya da İslam dünyasında ifa ettikleri görevler açısından farkları yoktur (Foster, 1970: 143). Ancak *muhtesibin agoranomos*'dan türetildiğini söylemek tarihi veriler açısından pek mümkün değildir. Zira pazar asayışı ve denetimi açısından benzer idari fonksiyonlara sahip oldukları gözükse de *muhtesib* sadece belediye hizmetleri ifa eden ve pazarın denetimini sağlayan seküler bir kurumun görevlisi değil, İslam devleti tarafından toplumsal ve iktisadi hayatı dine uygun şekilde düzenlemek için kurulan *hisbe* teşkilatının temsilcisidir (Kallek, 2015: 141). *Muhtesib* ve *agoranomos* kavramları tarihin farklı zamanlarında çoğu fonksiyonu benzer olan iki kurum olmakla beraber referansını farklı sistem yapılarından alan farklı idari sorumluluklara sahip olan iki kurumdur.

KAYNAKÇA

- Bal, F. (2015). *Arap Yarımadasında Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Buckley, R. P. (2000). *The Book of the Islamic Market Inspector*. Oxford: Oxford University Press.
- Davudoğlu, A. (1980). *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2013). *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. Ankara
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara:
- Duri, A. (1991). *İslam İktisat Tarihine Giriş*. (S. Orman, Çev.). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Essid, Y. (1995). *A Critique of The Origins of Islamic Economic Thought*. Leiden: E.J. Brill.
- Ersin, İ. (2018). İslami Finans. S.Yüksel. *Finansal İktisat (ss. 559-592)*. Ankara: Orion Yayınevi
- Foster, B. R. (1970). Agoranomos and Muhtasib. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13(1), 128-144.
- Ghazanfar, S. M. (2004). *Medieval Islamic economic thought: Filling the great gap in European economics*. Newyork; London: Routledge.
- Hamidullah, M. (2011). *İslam Peygamberi*. (M. Yazgan, Çev.). İstanbul: Beyan Yayınları.

- Hatipoğlu, H. (1983). *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Kallek, C. (1992). *Hz. Peygamber (s.a.v) Döneminde Devlet ve Piyasa*. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Kallek, C. (1997). *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kallek, C. (1998). Hisbe. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 133-143). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, C. (2007). Pazar. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 194-203). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, C. (2015). *Sosyal Servet: İslam'da yönetim-piyasa ilişkisi*. (C. XIII, 251 s.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kister, M. J. (1965). The Market of the Prophet. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 272-276.
- Sofuoğlu, M. (1987). *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tabakoğlu, A. (2005). *Toplu Makaleler I-İktisat Tarihi*. İstanbul: Kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Teymiyye, İ. (1989). *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*. (V. Akyüz, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yeniçel, N., & Kayapınar, H. (1987). *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Zebidi, E.-A. Ş. A. b A. b A. (1981). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. (K. Miras, Çev.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.